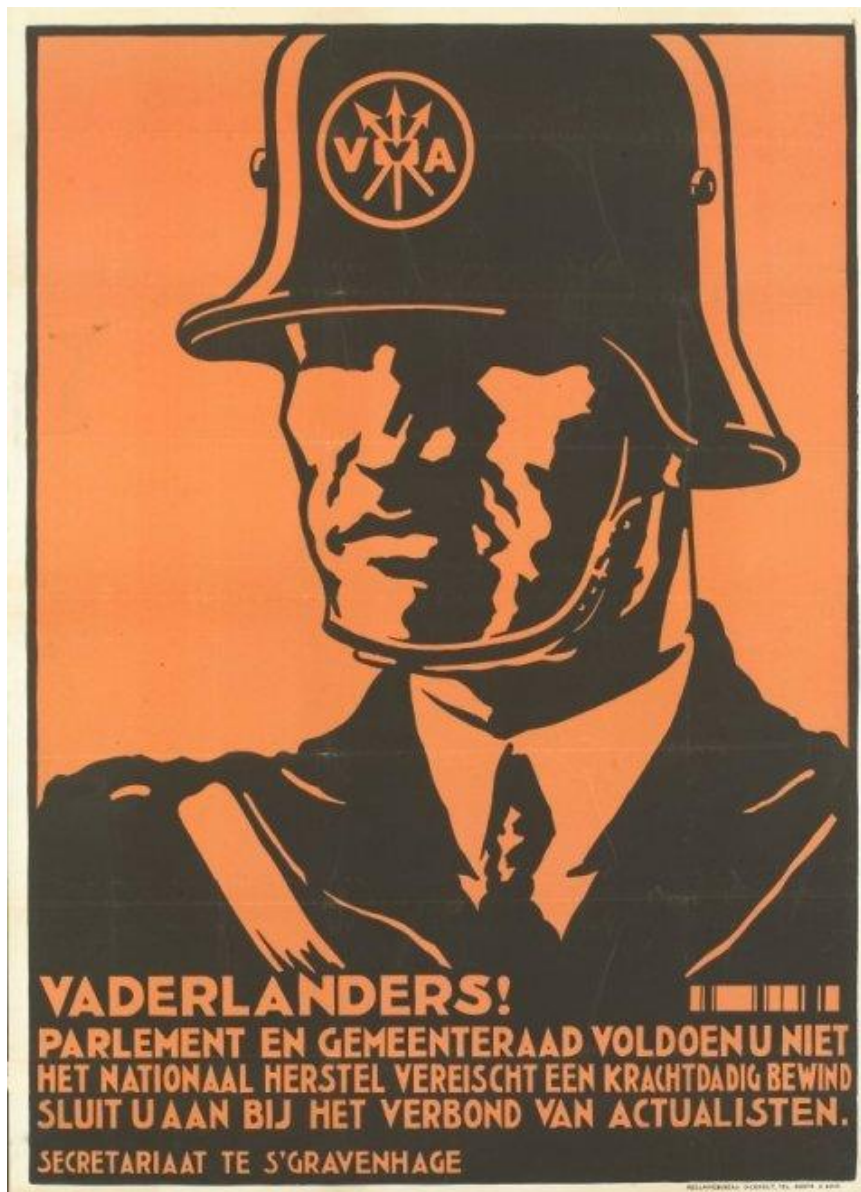

Fascisme in de marge

Een onderzoek naar fascistische kenmerken in de ideologie van het Verbond van Actualisten (1923-1928)

Bachelorwerkstuk Geschiedenis
Luuk Muller (s4206665)
Onder begeleiding van dr. H.G.J. Kaal
Radboud Universiteit Nijmegen, 28-05-2015

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	2
Inleiding	3
Historiografie en methode	4
Historiografie: naar een fascistisch minimum	4
Conceptualisering van fascisme	5
Methodiek en casestudy: Verbond van Actualisten	7
‘Een vereeniging van flinke Nederlanders’ – Wat is actualisme en hoe beschouwen actualisten zichzelf?	10
Historische context: cultuurkritiek en nieuw nationalisme	10
Onduidelijke identiteit	11
Actualisme gedefinieerd	13
‘Met God voor ons geliefd vaderland en Oranje!’ – Wat draagt het actualisme uit en hoe wil het dat bereiken?	16
Een anti-karakter	16
Politieke ziekten en sociale kwalen	16
Verandering en vorming	19
Conclusie	21
Literatuur- en bronnenlijst	23
Literatuur	23
Bronnen	24

Inleiding

In september 1923 ging een grote wens voor Alfred Haighton in vervulling. De Nederlandse miljonair was op dat moment aanwezig in Rome en dat was niet zonder reden. Haighton had kans gezien om op audiëntie te mogen komen bij de grote leider van de opkomende fascistische beweging, Benito Mussolini (r. 1922-1945). Een jaar eerder had de dictator de macht weten te grijpen in Italië en daarmee was hij verworden tot het fascistische idool van die dagen.

In het gesprek dat beide heren voerden, presenteerde Haighton zich als *Il Capo del Fascismo Olandese*: de leider van het Nederlandse fascisme. Hij was aanwezig als afgezant van het Verbond van Actualisten, de politieke partij die bekend is komen te staan als de eerste fascistisch georiënteerde partij in Nederland.¹ Trots vertelde Haighton aan Mussolini over het actualisme, dat hij beschouwde als de Nederlandse variant van het fascisme. Binnen enkele maanden hadden zich al zo'n vierduizend medestanders bij de beweging aangesloten – voornamelijk jonge, strijdlustige mannen – die gezamenlijk een bolsjewistische revolutie in Nederland hadden weten te bezweren. Mussolini moet zijn verhalen goedkeurend hebben aangehoord, getuige het ondertekende portret van de fascistische leider dat Haighton mee terug uit Italië mocht nemen.²

Het feit dat Haighton werd uitgenodigd in Rome lijkt erop te wijzen dat hij goede contacten onderhield met Mussolini en dat zijn partij door de *Duce* serieus werd genomen. In werkelijkheid zag de situatie voor het Verbond van Actualisten er echter stukken minder rooskleurig uit. De Nederlandse bevolking liep nauwelijks warm voor het actualisme en de aantallen die Haighton noemde waren bij elkaar gebluft: meer dan enkele honderden leden telde de partij op dat moment niet.³ Het is duidelijk dat Haighton zich spiegelde aan zijn idool, maar was het actualisme wel te vergelijken met Mussolini's fascisme? Als concept heeft fascisme in de historiografie nooit een eenduidige invulling gekregen. Desondanks wordt de term gebruikt om allerlei bewegingen in verschillende landen aan te duiden. Dit bachelorwerkstuk zal pogen om het vroege fascisme in Nederland te definiëren en waar nodig te nuanceren. Dat zal gebeuren door de essentie van het actualisme te doorgronden en vast te stellen in welke mate en op welke manier kenmerkende aspecten van het fascisme – zoals gepresenteerd in de wetenschappelijke literatuur – terug te zien zijn in de ideologie van het Verbond van Actualisten, de partij die ondanks grootse plannen slechts in de marge van het Nederlandse politieke landschap is gebleven.

¹ K. Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark* (Amsterdam, 2003), 166.

² J.L. van der Pauw, *De actualisten. De kinderjaren van het georganiseerde fascisme in Nederland 1923-1924* (Amsterdam, 1987), 28-30.

³ Verslag over Verbond van Actualisme, 25 januari 1924, Centrale Inlichtingendienst, inv. nr. 2.

Historiografie en methode

Fascistische uitingen werden tijdens het Interbellum in verschillende Europese landen vormgegeven, waarbij het actualisme dus de Nederlandse variant vormde. Slechts in Italië en Duitsland wisten fascistische regimes echter de volledige politieke macht te verkrijgen. Desondanks hebben hun ideeën, stijl van politiek en houding tegenover de gevestigde orde het politieke landschap in deze periode sterk gekleurd. De Duitse historicus en kenner van fascisme Ernst Nolte typeerde de periode tussen de twee wereldoorlogen zelfs als 'the era of fascism'.⁴

Historiografie: naar een fascistisch minimum

De complexiteit van het verschijnsel maakt fascisme tot een moeilijk te definiëren begrip. Wanneer over fascisme wordt gesproken, kan immers worden verwezen naar een ideologie, een politieke beweging of een politiek regime. Als ideologie was fascisme een 'laatkomer' in de Europese politiek en bood het een 'Derde Weg' als alternatief voor het liberale vrijemarktkapitalisme en het revolutionaire socialisme. Als politieke beweging was fascisme een product van de massapolitiek na de Eerste Wereldoorlog, waarin binnen een meerpartijstelsel een bedreiging moest worden gevormd voor de constitutionele, liberale politieke orde. De laatste betekenis, fascisme als politiek regime, kwam zoals gezegd slechts tot uiting in Italië en Duitsland, mede doordat fascistische partijen stuitten op repressie vanuit de bestaande orde.⁵

De wetenschappelijke literatuur over fascisme is grofweg in te delen in twee categorieën. Enerzijds theoretische studies met betrekking tot de oorzaken van fascisme als beweging of regime en de achtergronden waartegen fascisme ontstond. Anderzijds conceptuele studies, waarin de focus ligt op een definitie van het concept fascisme, haar ideologie en propaganda.⁶ In dit bachelorwerkstuk ligt de focus op de laatstgenoemde benadering. Binnen de conceptuele benadering van fascisme staat de vraag centraal in welke mate fascisme in staat is zich aan te passen aan verschillende nationale omstandigheden. Met andere woorden wordt er bevraagd of en in welke mate fascisme een universeel fenomeen is.⁷ Enkel zien fascisme als zodanig divers en onsamenvattend, dat onmogelijk gesproken kan worden van een ideologie.⁸ Daarnaast bestaan onderzoekers die met de term Fascisme (met

⁴ E. Nolte, *Der Faschismus in seiner Epoche: die Action française, der italienische Faschismus, der Nationalsozialismus* (München, 1963).

⁵ C. Lordachi (ed.), *Comparative fascist studies: new perspectives*. (New York, 2010) 1-3.

⁶ R. Eatwell, 'Towards a New Model of Generic Fascism', *Journal of Theoretical Politics* 4 (1992) 161-162.

⁷ Ibidem 162.

⁸ G. Allardyce, 'What Fascism Is Not: Thoughts on the Deflation of a Concept', *The American Historical Review* 84 (1979) 369: "There is no such thing as fascism. There are only the men and movements that we call by that name."

hoofdletter F) uitsluitend verwijzen naar de Italiaanse variant, waarbij het Duitse nazisme als aparte categorie wordt beschouwd.⁹

Sinds de Tweede Wereldoorlog is fascisme echter vanuit verschillende scholen en invalshoeken uitgelegd als een universeel fenomeen. De eerste wetenschappers die zich waagden aan dergelijk comparatief onderzoek naar fascisme kunnen worden gevonden in het marxistische kamp. Tijdens het Interbellum was de benadering sterk theoretisch: men zocht naar een verklaring voor het ontstaan van dit nieuwe politieke fenomeen, dat niet paste binnen de marxistische, teleologische transitie van kapitalisme naar socialisme. Als verklaring beschouwden zij fascisme als de laatste fase van de kapitalistische heerschappij. In de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw werd vanuit andere invalshoeken onderzoek gedaan naar fascisme, waarbij op zoek werd gegaan naar een conceptuele invulling van het begrip. Wetenschappers als Ernst Nolte¹⁰ en George L. Mosse¹¹ bestudeerden onder meer de fascistische ideologie en vergeleken bewegingen met elkaar. Hun aanpak legde de basis voor het debat over een universeel model voor fascisme.¹² Daarnaast werd een diachrone benadering toegepast, waarbij de wortels van het fascisme vanaf de Verlichting en de Franse Revolutie werden gezocht. Een verschuiving in aanpak vond plaats in de jaren tachtig en negentig. De focus lag niet langer op het produceren van grote narratieven en theorieën over fascisme, maar op het creëren van meer flexibele modellen, die uitsluitend de belangrijkste kenmerken of de essentie bevatten: het fascistisch minimum.¹³

Conceptualisering van fascisme

Aan het begrip fascistisch minimum, dat door Ernst Nolte werd geïntroduceerd, is door kenners van fascisme op verschillende manieren invulling gegeven. Om tot een werkbare definitie van fascisme te komen, worden de minima van een drietal historici gecombineerd met politicologische aspecten van het begrip.¹⁴

⁹ Lordachi, *Comparative fascist studies*, 3-4.

¹⁰ Nolte, *Der Faschismus in seiner Epoche* (1963).

¹¹ G.L. Mosse, 'Introduction: The Genesis of Fascism', *Journal of Contemporary History* 1 (1966) 14-26.

¹² In wetenschappelijke studies wordt hiernaar verwezen met de term *generic fascism*. In dit bachelorwerkstuk wordt de Nederlandse term *universeel fascisme* gehanteerd.

¹³ Lordachi, *Comparative fascist studies*, 9-17.

¹⁴ In dit bachelorwerkstuk is een keuze gemaakt voor vier auteurs. Allereerst omwille van de grootte van het onderzoek. Daarnaast zijn de geselecteerde Gentile, Griffin, Eatwell specialisten op het gebied van de fascistische ideologie en geldt Heywood als kenner op het gebied van ideologieën. Een werk dat niet is meegenomen in dit onderzoek is Robert Paxton, 'The Five Stages of Fascism', *The Journal of Modern History* 70 (1998) 1-23. Hoewel Paxton een belangrijke speler binnen het fascistiedebat is, richt zijn werk zich voornamelijk op de evolutie van fascisme in verschillende fasen en minder op de ideologie. Paxton geloofde – in tegenstelling tot de hier behandelde auteurs – niet in een fascistisch minimum. Andere auteurs die gelden als kenner maar niet zijn meegenomen in het analysemodel zijn onder meer Ernst Nolte (fascisme als weerstand tegen moderniteit) en Stanley Payne (fascisme als driedeling van ideologie, politieke stijl en principes van organisatie).

De Brit Roger Griffin geldt als autoriteit op het gebied van onderzoek naar fascisme. Hij zette zich af tegen de bestaande brede definities en beperkte zich tot de ideologische kern. Die kon volgens hem worden gedefinieerd aan de hand van een *kernmythe van een nationale wedergeboorte*, ofwel palingenese.¹⁵ Deze mythe is sterk nationalistisch en bevat een revolutionair aspect, dat wordt neergezet als noodzakelijk om tot een nieuwe gouden tijdperk te komen na een recente periode van verval. Daarbij wordt gebruik gemaakt van populistische retoriek.¹⁶ Zijn landgenoot Roger Eatwell sloot zich aan bij Griffin's idee dat fascisme het best kan worden gedefinieerd vanuit de ideologie. Hij zag echter niet één kern, maar meerdere en bedacht het principe van een spectraal-syncretisch model. Fascisme kent daarbij een viertal kenmerkende eigenschappen, die zijn samen te vatten als een *holistisch-nationaal radicale 'Derde Weg'*.¹⁷ Fascisme wordt in deze visie beschouwd als een stroming die zich afzet tegen marxisme en vrijemarktkapitalisme, met sterk nationalistische en radicale elementen. Daarnaast is er sprake van politiek holisme, waarbij naast individuen ook groepen als bestaande maatschappelijke entiteiten worden beschouwd.¹⁸

Griffin en Eatwell gingen deductief te werk. Zij redeneerden vanuit theoretische aannames om een ideaaltype van fascisme te creëren, met een zo beknopt mogelijke set van kenmerken.¹⁹ De Italiaan Emilio Gentile hanteerde een inductieve methode, waarbij fascisme wordt gehistoriseerd en een set van kenmerken wordt ontleend aan historische casestudies. Zijn definitie is daardoor breder, maar de kern die hij aandraagt is een *sacralisering van politiek door middel van totalitaire methodes*.²⁰ Dat houdt in dat fascisme als een politieke religie wordt gepresenteerd, waarbij de gesacraliseerde staat de taak krijgt om een 'new man' te creëren binnen de natie, door middel van onder meer onderwijs, mythes, symbolen en rituelen.²¹

De politicoloog Andrew Heywood geloofde dat de fascistische ideologie niet in één zin te vatten is. Hij onderscheidde daarom vijf thema's die volgens hem de kern van fascisme

¹⁵ R. Griffin, *The Nature of Fascism* (London, 1991), 26: 'Fascism is a genus of political ideology whose mythic core in its various permutations is a palingenetic form of populist ultra-nationalism'.

¹⁶ R. Griffin, 'The Palingenetic Core of Generic Fascist Ideology', in: Alessandro Campi (ed.), *Che cos'è il fascismo? Interpretazioni e prospettive di ricerche* (Rome, 2003).

¹⁷ R. Eatwell, 'On Defining the "Fascist Minimum": The Centrality of Ideology', *Journal of Political Ideologies* 1 (1996): 'An ideology that strives to forge social rebirth based on a holistic-national radical Third Way, though in practice fascism has tended to stress style, especially action and the charismatic leader, more than detailed programme, and to engage in a Manichaeon demonisation of its enemies.'

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, 17, 26-27.

²⁰ E. Gentile, 'Fascism, totalitarianism and political religion: definitions and critical reflections on criticism of an interpretation', *Totalitarian Movements and Political Religions* 5 (2004), 329: 'Fascism is a modern political phenomenon, which is nationalistic and revolutionary, anti-liberal and anti-Marxist, organised in the form of a militia party, with a totalitarian conception of politics and the State, with an ideology based on myth; virile and antihedonistic, it is sacralised in a political religion affirming the absolute primacy of the nation understood as an ethnically homogeneous organic community, hierarchically organised into a corporative State, with a bellicose mission to achieve grandeur, power and conquest with the ultimate aim of creating a new order and a new civilization'.

²¹ E. Gentile, 'Fascism as political religion', *Journal of Contemporary History* (1990).

vormen.²² Het *anti-rationalisme* houdt in dat de mens wordt gedreven door emoties in plaats van door rede. Fascisme is daarom anti-intellectueel, heeft een duidelijk ‘anti-karakter’ en gelooft sterk in geschiedenis, cultuur en het idee van een organische samenleving. Het aspect van *strijd* stelt dat het menselijk bestaan is gebaseerd op competitie. Fascisme beschouwt oorlog daarom als natuurlijk en verheerlijkt krijgshaftige waarden. Verder wijst fascisme gelijkheid radicaal af. *Leiderschap en elitisme* betekent dat er onderscheid gemaakt wordt tussen een charismatische leider met onbegrensde autoriteit, een mannelijke krijgselite en de gehoorzame massa. Ondanks ideologische verschillen bestaat er affiniteit van fascisme met *socialisme*. Beide ideologieën zijn tegen grootschalig kapitalisme, een voorstander van collectivisme en een beleid van nationalisering en staatsregulering. Tot slot is fascisme *ultranationalistisch*. Doel is om een strijdbare vorm van nationalisme te creëren, waarbij de individuele identiteit wordt opgenomen in de nationale gemeenschap.²³

Methodiek en casestudy: Verbond van Actualisten

De drie fascistische minima die zijn besproken – respectievelijk een sacralisering van de politiek door middel van totalitaire methodes, een kernmythe van een nationale wedergeboorte en een holistisch-nationaal radicale ‘Derde Weg’ – in combinatie met de kenmerken die Heywood aandraagt, vormen in dit bachelorwerkstuk een referentiekader voor een casestudy naar het Verbond van Actualisten. Er wordt gekeken naar de ideologie van het actualisme, zoals dat uit de hier behandelde bronnen spreekt. Aan de hand van de fascistische minima en definities wordt vastgesteld of er in het geval van de casestudy sprake is van fascisme en welke fascistische kenmerken terug te zien zijn.

Tijdens het Interbellum werden in Nederland veel politieke partijen opgericht. De kiesdrempel was laag en in deze jaren was er sprake van onzekerheid en onbehagen over het democratische stelsel. De gevoelens van onvrede vertaalden zich echter nauwelijks naar stemgedrag, waardoor het overgrote merendeel van de nieuw opgerichte partijen achteraf gezien slechts een marginale rol heeft gespeeld in de Nederlandse politiek. De historisch-wetenschappelijke aandacht voor dergelijke partijen is dan ook beperkt.²⁴

De geschiedschrijving over het Verbond richt zich met name op de oprichting van de partij, de omstandigheden waarin dat gebeurde en de hoofdrolspelers daarin. L. Joosten²⁵,

²² A. Heywood, *Political Ideologies. An Introduction* (Hampshire, 2012), 199: ‘The defining theme of fascism is the idea of an organically unified national community, embodied in a belief in ‘strength through unity’. The individual, in a literal sense, is nothing; individual identity must be entirely absorbed into the community or social group. The fascist ideal is that of the ‘new man’, a hero, motivated by duty, honour and self-sacrifice, prepared to dedicate his life to the glory of his nation or race, and to give unquestioning obedience to a supreme leader’.

²³ Heywood, *Political Ideologies*, 201-210.

²⁴ Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark*, 13-19.

²⁵ L.M.H. Joosten, *Katholieken en fascisme in Nederland 1920-1940* (Hilversum, 1964), 53-55.

A.A. de Jonge²⁶ en Wim Zaal²⁷ deden studies naar een breder kader waarbinnen het Verbond van Actualisme past, zoals fascisme in Nederland en de crisis van de democratie tijdens het Interbellum. De partij speelt echter slechts een kleine rol in hun werken. Het meest uitgebreide verslag is afkomstig van J.L. van der Pauw. Hij beschreef de geschiedenis van het Verbond en baseerde zich daarbij op oorspronkelijk bronnenmateriaal, foto's en illustraties. De belangrijkste bronnen vormden voor hem het weekblad *De Vaderlander* en de interne correspondentie binnen de partij.²⁸ Enkele bronnen, waaronder het partijarchief, liet hij echter buiten beschouwing. In dit bachelorwerkstuk zullen deze bronnen geanalyseerd worden. De insteek van Van der Pauw is te omschrijven als historisch-verklarend. Het Verbond van Actualisten wordt door hem in de historische context geplaatst en de opkomst van de partij wordt aan de hand daarvan verklaard.

In dit bachelorwerkstuk ligt de nadruk op het ideologische aspect van het Verbond. Er wordt gebruik gemaakt van het partijarchief, dat te vinden is in het Gemeentearchief Den Haag. Daarnaast is het persoonlijke archief van oprichter Sinclair, bewaard in het Brabants Historisch Informatie Centrum, een vindplaats voor archiefmateriaal van de partij. Enkele intellectuele leden van de partij hebben in traktaten en boekjes de denkbeelden van het Verbond proberen te verwoorden. Eveneens zijn er officiële partijboodschappen en pamfletten te vinden, waarin propaganda verspreid wordt. Een tweede bron zijn de notulen van de vergaderingen die de Centrale Raad in Den Haag hield. Tot slot wordt gebruik gemaakt van verslagen van de Centrale Inlichtingendienst en artikelen die door actualisten in de eigen media *De Vaderlander* en *De Bezem* werden opgetekend. De propaganda naar de buitenwereld toe geeft inzicht in de idealen en doelen van de partij, terwijl uit de interne communicatie kan worden afgeleid wat het bestuur van de partij voor ogen had.

Afbeelding 1: In signe van het Verbond van Actualisten

Aan de hand van genoemd bronmateriaal wordt de mate geanalyseerd waarin fascistische kenmerken terug te zien zijn in de ideologie van het Verbond van Actualisten in de periode 1923-1928. De invulling van het fascistisch minimum door Gentile, Griffin, Eatwell en de kenmerkende aspecten van Heywood vormen een referentiekader. Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden, wordt gekeken naar welke ideeën, thema's en kenmerken de partij uitdroeg in de propaganda en interne communicatie. Enerzijds wordt

²⁶ De Jonge, *Crisis en critiek der democratie* (1968).

²⁷ W. Zaal, *De Nederlandse fascistten* (Amsterdam, 1973), 36-44.

²⁸ Van der Pauw, *De actualisten*.

hiervoor gebruik gemaakt van de genoemde literatuur en anderzijds wordt een eigen verhaal geschetst van de ideologie van het Verbond. Het eerste hoofdstuk beschrijft de wijze waarop het bestuur van de partij – de Centrale Raad – zichzelf beschouwde, waarop zij haar ideologie baseerde en hoe zij zichzelf aan de hand daarvan definieerde. Vervolgens wordt in het tweede hoofdstuk gekeken naar de wijze waarop dit extern werd uitgedragen, de doelen die uit de ideologische propaganda van de partij spreken en de middelen die zij wilde aanwenden om deze doelen te bereiken. Door te kijken in hoeverre de essentiële kenmerken van fascisme die zij aandragen terug te zien zijn bij het Verbond van Actualisten, kan worden vastgesteld of en hoe deze partij past binnen het concept van fascisme.

‘Een vereeniging van flinke Nederlanders’ – Wat is actualisme en hoe beschouwen actualisten zichzelf?

In dit hoofdstuk zal de betekenis van het actualisme worden onderzocht. Om dit te kunnen begrijpen, is het allereerst noodzakelijk om stil te staan bij de historische context waarin de stroming ontstond. Vervolgens wordt beschreven hoe de identiteit van de ideologie en het Verbond van Actualisten tot stand kwam en waarop het actualisme zich baseerde, alvorens tot een definitie van het begrip te komen.

Historische context: cultuurkritiek en nieuw nationalisme

In 1918 voltooide de Duitse cultuurhistoricus Oswald Spengler zijn befaamde werk *Der Untergang des Abendlandes*. Het vertrouwen in het vooruitgangdenken was hij na de nederlaag van Duitsland in de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) compleet verloren. Spengler geldt daarmee als het schoolvoorbeeld van een cultuurpessimist.²⁹ De felle cultuurkritiek die hij levert past binnen een lange traditie van kritiek op modernisering, die culmineerde door de verschrikkingen die de oorlog met zich mee had gebracht. Het vertrouwen in de mens als redelijk wezen verdween, een algehele zoektocht naar een nieuwe wereldorde ontstond. Velen werden ontvankelijk voor een nieuw rechts-radicaal, nationalistisch geluid. Er heerste een herstelgedachte in veel landen van Europa, waarbij door mensen uit verschillende sociale klassen een afkeer werd gevoeld van de heersende (politieke) machten.³⁰

Een pessimisme over het functioneren van de democratie was een fundamentele en algemene tendens. Italië was de eerste staat waar deze gevoelens werden omgezet in daden. Op 30 oktober 1922 vormde de zogeheten ‘mars op Rome’ het theatrale hoogtepunt van de gewelddadige machtsgreep van Benito Mussolini. De leider van de fascistische politieke partij Partito Nazionale Fascista (PNF) werd dankzij zijn paramilitaire ‘zwarthemden’ de sterke man in Italië. Onder nationalistische bewegingen in andere Europese landen wekte de machtsgreep van Mussolini bewondering op. Het actualistische weekblad *De Vaderlander* blikte in 1924 terug op deze gebeurtenis:

[...] Een revolutie zou in Italië zeker hebben plaats gehad, indien op het critieke moment Mussolini niet had ingegrepen en met zijn nationale organisatie de revolutionaire partijen onschadelijk had gemaakt.³¹

²⁹ F. Boterman, ‘Oswald Spengler: Der Untergang des Abendlandes, 1918-1922. De oogst van deze eeuw’, *nrcboeken.nl* (8 januari 1999) <http://nrcboeken.vorige.nrc.nl/recensie/oswald-spengler-der-untergang-des-abendlandes-1918-1922> (geraadpleegd op 12 mei 2015).

³⁰ J. Huijsen, *Nederland en het verhaal van Oranje* (2012), 130-131.

³¹ *De Vaderlander*, 7 november 1924. De Vaderlander was het weekblad van het Verbond van Actualisten, dat van 1924 tot en met 1928 verscheen.

Uit dit commentaar spreekt een element van waardering voor het ingrijpen van fascistten tegen een dreiging die groter en gevaarlijker werd geacht: een socialistische of communistische revolutie. De zege van het fascisme in Italië maakte dus ook in Nederland diepe indruk op gelijkgestemden. Enkele jongemannen besloten tot actie over te gaan en vormden plannen voor een nationalistische beweging in Nederland, die een soortgelijk effect moest sorteren als Mussolini in Italië voor elkaar had gekregen. Op 22 januari 1923 werd het Verbond van Actualisten opgericht, een beweging met een sterk nationalistisch karakter. Deze partij wordt doorgaans beschouwd als de eerste op fascistische leest geschoeide partij die zich in Nederland heeft gemanifesteerd.³²

Het Verbond van Actualisten opereerde vanuit Den Haag, waar het bestuur – de Centrale Raad – was gevestigd. Hugo Sinclair de Rochemont (1901-1942) was het geestelijke brein achter het Verbond, Alfred Haighton (1896-1943) werd de belangrijkste financier. Arie van Iperen (1898-1973) was eveneens oprichter, maar zijn invloed binnen het Verbond bleef beperkt. Tot slot werd geleerde Karel de Jong (1872-1960) benaderd.³³ Ondanks verwoede pogingen om meer aanzien te verwerven, bijvoorbeeld door het benaderen van officieren en geleerden, lukte het de partij nauwelijks om voet aan de grond te krijgen. De landelijke verkiezingen van 1925 liepen voor het Verbond van Actualisten uit op een debacle: 2253 stemmen (0,07%) waren bij lange na niet voldoende voor een zetel in de Tweede Kamer. Na deze teleurstelling was de partij geen lang leven beschoren. Het einde van de eerste economische depressie van het Interbellum, omstreeks 1924, had de belangstelling voor antidemocratisch nationalisme reeds doen afnemen. Persoonlijke kwesties, organisatorisch onvermogen en het uitblijven van een krachtige leider speelden eveneens mee in de teloorgang van de partij. In 1928 werd het Verbond officieel opgeheven.³⁴

Onduidelijke identiteit

Van der Pauw omschrijft de beginjaren van het Verbond van Actualisten als ‘een minimum aan theorie, een maximum aan daden’.³⁵ Binnen fascistische bewegingen is de opvatting dat de daad aan het woord vooraf moet gaan niet ongebruikelijk. Toen het Verbond begin 1923 werd opgericht, was er van een partijprogramma dan ook nog geen sprake. Het revolutionaire karakter van de partij was duidelijk, maar een uiteenzetting over de doelen en de middelen daartoe ontbrak.

De eerste, zeer beknopte brochure verscheen in april 1924, nadat eerder al pamfletten waren verspreid. In vier pagina’s propaganda werd met name afgegeven op het

³² Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark*, 166.

³³ Van der Pauw, *De actualisten*, 11-17.

³⁴ *Ibidem*, 106.

³⁵ *Ibidem*, 41.

parlementarisme, de toenmalige regering en de door de socialisten gepredikte klassenstrijd.³⁶ Het besef dat een uitgebreider program nodig was om het publiek aan te spreken, kwam echter langzaam op. Tijdens een vergadering in januari 1925 merkte een lid op dat 'we moeten weten wat we willen en hoe we ons de uitwerking voorstellen, voor het geval, dat we de regeering in handen nemen'.³⁷ Met de laatste opmerking doelde hij op de landelijke verkiezingen die in de zomer dat jaar gehouden zouden worden. De opmerking resulteerde in de uiteenzetting *Het Actualisme: wat het is en wat het wil*, waarin ruim dertig pagina's worden gewijd aan de doelen die het Verbond zich stelde.³⁸ Een zeer gedetailleerd verslag was het echter niet. De auteur, bestuurslid W.H. Snijders, schreef dat hij niet in dezelfde fout wilde vervallen als de politieke leiders door te komen met een 'program als een spijkskaart in vage termen, waarin ieder wat wils moet kunnen vinden'.³⁹

Het bestuur van het Verbond van Actualisme maakte geen geheim van de bewondering die zij had voor Mussolini. Eerdergenoemde Snijders schreef: '(...) Mussolini heeft het bewustzijn der Italianen wakker geschud, het eergevoel opnieuw gewekt en het energisch gevoelen en denken in zoodanige mate geprikkeld, dat wij met recht van hem mogen spreken als van een groot man.' Snijders legitimeerde zelfs de staatsgreep van de *Duce*, door te stellen dat er sprake was van absolute noodzaak.⁴⁰ Ook de beginselen van het Italiaanse fascisme werden verheerlijkt binnen de partij. Het principe dat alles ondergeschikt is aan het landsbelang, werd bijvoorbeeld meermaals onderschreven.⁴¹ Het is daarom opvallend dat het bestuur een ambigue houding aannam tegenover de vraag of het Verbond zich als 'fascistisch' zou moeten betitelen. In de interne communicatie lijkt deze kwestie geen sterke rol te spelen. Zo wordt in onderlinge correspondentie geschreven over de 'fascistische beginselen van het Verbond'.⁴² Naar buiten toe spreekt men echter minder expliciet over het actualisme als fascistische beweging. Fascisme wordt weliswaar als een internationaal verschijnsel beschouwd, maar – zo wordt gesteld – 'in ieder land doet het zich anders voor, al naar de aard van het volk is'.⁴³ Als overeenkomstig element wordt genoemd, dat men opkomt voor het welzijn van het gehele volk, in plaats van voor slechts groepen daaruit. Buiten dit streven om, trachtte het bestuur naar de buitenwacht toe niet te veel met het Italiaanse fascisme in verband te worden gebracht, met name omdat sommige doelen en de middelen

³⁶ Propagandamateriaal Verbond van Actualisten, april 1924, Brabants Historisch Informatie Centrum, inv. nr. 6.2.

³⁷ Notulen dagelijks bestuur, 13 januari 1925, Gemeentearchief Den Haag, inv. nr. 1.2.

³⁸ W.H. Snijders, *Het actualisme: wat het is en wat het wil*, 1925, GADH, inv. nr. 1.5.

³⁹ Ibidem, 25.

⁴⁰ Ibidem, 13-14.

⁴¹ R.W. Dahmen von Buchholz, *Weg met de democratie! Weg met de leugen!*, 6 februari 1926, GADH, inv. nr. 1.6, 29: 'Fascisme, dat geeft weer, zoals het worden moet. Allen van allen. Allen voor één, één voor allen!'

⁴² Notulen Centrale Raad, 6 september 1924, GADH, inv. nr. 5.1.

⁴³ H.A. Sinclair, *Beginselverklaring V.v.A.*, 1926, BHIC, inv. nr. 2.1, 20.

om die te bereiken verschilden van Mussolini's beleid. Een voorbeeld hiervan is de omgang met geweld, die in het volgende hoofdstuk uitgebreider aan bod komt.

Actualisme gedefinieerd

In de geanalyseerde bronnen wordt verschillende keren een beschrijving gegeven van het actualisme en het Verbond waarin het geïnstitutionaliseerd was. Daarbij dient opgemerkt te worden, dat het Verbond door de leden niet als een politieke partij werd beschouwd, maar eerder als een beweging. Dit komt voort uit de felle afkeer voor de partijpolitiek die Nederland kende. 'De partijpolitiek schrijft voor om een tegenstander stelselmatig te bestrijden, ook al wil hij het goede, ook al geeft men hem in zijn hart gelijk, want men spreekt voor de galerij', schreef Sinclair daarover.⁴⁴ Politici hebben in zijn optiek uitsluitend oog voor het behouden van zetels en stemmen zelfs tegen zaken die het landsbelang vereist.

In een artikel uit het eigen orgaan *De Vaderlander* gaf diezelfde Sinclair een definitie van het actualisme:

Société [sic] beteekent maatschappij; sociaal maatschappelijk; socialisme maatschappelijkheidsverheerlijking.

Actualité beteekent werkelijkheid; actueel werkelijk; actualisme werkelijkheidsliefde.

De definitie van actualisme in den ruimsten zin luidt: werkelijkheidszin, die zich toont door werkzaamheid.⁴⁵

Het actualisme is in de essentie dus gebaseerd op werkelijkheidszin, een reële visie op het heden. Opvallend is echter dat Sinclair het nodig acht om het actualisme in haar eigen definitie af te zetten tegen het socialisme, terwijl hij enkele jaren eerder schreef dat fascisme een socialistisch beginsel heeft.⁴⁶ De genoemde werkelijkheidszin uit zich volgens de actualisten in hun visie dat de reële landsbelangen en het algemeen belang weer voorop moet komen te staan in Nederland. In het roemrijke verleden van het land, waarmee wordt bedoeld op de Gouden Eeuw werkte men samen en dacht men in het belang van het land. Actualisten voelen een sterke wil om daarnaar terug te keren.⁴⁷ Dit sluit aan bij het beeld dat Griffin schetst: een wedergeboorte is volgens fascistten nodig om te komen tot een nieuw gouden tijdperk na een periode van verval. Hoe de actualisten dit wilden bereiken, wordt in het volgende hoofdstuk behandeld.

⁴⁴ H.A. Sinclair, *Beginselverklaring V.v.A.*, 1926, BHIC, inv. nr. 2.1, 4.

⁴⁵ *De Vaderlander*, 20 maart 1925.

⁴⁶ Van der Pauw, *De actualisten*, 76-77.

⁴⁷ Pamflet tegen afwijzing Vlootwet, genaamd *Goor!*, BHIC, ongedateerd, inv. nr. 6.5.

Een uitleg over wat het Verbond van Actualisten inhield, wordt geschetst in de beginselverklaring van de partij:

Het Verbond van Actualisten is een vereeniging van *flinke Nederlanders*, d.w.z van Nederlanders die inzien dat men in het belang van het land dikwijls zijn persoonlijke wenschen voor korte of langen tijd dient op te schorten, ten einde eerst met gelijkgezinden te zoeken naar een staatsinrichting, die waarborgt dat in den strijd der persoonlijke meeningen het *Landsbelang* niet vergeten wordt noch in 't gedrang komt. [cursiveringen LM]⁴⁸

De partij wordt neergezet als een vereniging van flinke Nederlanders. Het politieke aspect wordt in deze definitie gemedend, de nadruk ligt op de mensen die een nieuw besef van landsbelang moeten gaan doen gelden. Landsbelang is een steeds terugkerende term in de eigen definiëring. Het absolute primaatschap van de natie – zoals Gentile het omschrijft – was volgens actualisten een nobel streven, waarvoor zij bereid waren zich in te zetten.⁴⁹ Dit sterke nationalisme is radicaal te noemen, in de zin dat het de absolute prioriteit moest zijn, waaraan alles ondergeschikt was. Het populistische aspect dat Griffin aanstipt, is eveneens terug te zien in de beeldspraak die wordt gebruikt. Zo wordt over het Verbond gesproken als 'het geweten der natie dat ontwaakt moet worden'.⁵⁰ Het inspelen op de emotie bij het volk, een afkeer van de huidige situatie en de vaderlandsliefde die hieruit blijken, zijn aspecten van populisme.

Over de positionering van het Verbond van Actualisten binnen het politieke spectrum wordt door actualisten weinig uitsluitend gegeven. Het liberale aspect van individuele vrijheid wordt een enkele keer benoemd. In het hoofdstreven van de partij staat dat men een 'zoo groot mogelijke vrijheid der individuen' nastreeft. Dit is opvallend, omdat het zeer in tegenspraak lijkt te zijn met het ideaal van collectiviteit en samenwerking in dienst van het landsbelang. Aan de hand van de ideologieën waartegen de actualisten zich verzetten, zijn meer uitspraken te doen over de plaats van het actualisme ten opzichte van andere ideologieën. Het idee van fascisme als 'Derde Weg' gaat ervan uit dat de ideologie zich positioneert in oppositie tot marxisme enerzijds en kapitalisme anderzijds. Dit 'demoniseren van tegenstanders', in de woorden van Eatwell, is bij het actualisme met name terug te zien ten opzichte van marxisme. 'Socialisten hebben Marx als afgod, materialisme als godsdienst en prediken slechts klassenhaat', zo is te lezen in een pamflet van het Verbond.⁵¹ Het anti-

⁴⁸ H.A. Sinclair, *Beginselverklaring V.v.A.*, 1926, BHIC, inv. nr. 2.1, 1.

⁴⁹ Correspondentie van W. Roos, secretaris afdeling Rotterdam, met Vürtheim, secretaris Centrale Raad Verbond van Actualisten, BHIC, mei 1927, inv. nr. 10.3.

⁵⁰ H.A. Sinclair, *Beginselverklaring V.v.A.*, 1926, BHIC, inv. nr. 2.1, 13.

⁵¹ Pamflet, genaamd *Verbond van Actualisten*, BHIC, ongedateerd, inv. nr. 6.4.

marxisme wordt in het volgende hoofdstuk uitgebreider besproken, maar duidelijk is dat de verdeeldheid onder de bevolking die door marxisten in stand wordt gehouden door de actualisten wordt bekritiseerd. De afkeer van materialisme, dat uiteraard ook sterk samenhangt met kapitalisme, is opvallend voor een partij die, zoals eerder gesteld, pleit voor zoveel mogelijk individuele vrijheid. De materialistische wereldbeschouwing wordt neergezet als een negatief voortvloeisel van achttiende-eeuws rationalisme. Het anti-rationalistische kenmerk dat Heywood benoemt, is bij het actualisme dus aanwezig. Hoewel de positionering tegenover marxisme duidelijker aanwezig is dan die tegenover kapitalisme, lijkt het actualisme zich toch als een optie naast beide ideologieën te presenteren. In die zin kan worden gesteld dat er sprake is van een 'Derde Weg'.

‘Met God voor ons geliefd vaderland en Oranje!’ – Wat draagt het actualisme uit en hoe wil het dat bereiken?

In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de wijze waarop het Verbond van Actualisten zich presenteerde in haar propaganda. Allereerst worden de belangrijkste zaken waartegen de actualisten zich afzetten beschouwd. De doelen die de partij zich stelde en de middelen waarmee zij die wilde bereiken vormen de rode draad van het betoog.

Een anti-karakter

In een artikel uit *De Amsterdammer* van juni 1924 wordt aandacht besteed aan het Verbond van Actualisten. Het bestrijden van parlementarisme, de sociaaldemocratie en het communisme wordt daar genoemd als ‘het wezen van het actualisme’.⁵² Het artikel geeft een beeld van hoe er tegen het opkomend fascisme in Nederland werd aangekeken: als een anti-stroming. De uiteenzettingen van de partij over haar doelen bevestigen dit beeld grotendeels. Puntsgewijs worden de zaken genoemd die voor het Verbond belangrijk zijn. Het valt daarbij op dat het merendeel van die zaken betrekking heeft op verandering, vernieuwing en herstel. In de beginselverklaring wordt dit benadrukt: ‘Wij hopen, dat op elk gebied een nieuw réveil zich zal vertoonen’.⁵³ De bedoelde gebieden lopen uiteen van rechtspraak en economie tot aan onderwijs, maar hebben als gemeenschappelijk kenmerk dat er sprake moest zijn van een versterking van het gezag, om eensgezindheid en samenwerking te bevorderen.

De door *De Amsterdammer* geconstateerde hoofddoelen van het Verbond komen overeen met wat uit het propagandamateriaal en de notulen van de partij spreekt. Veruit de meeste aandacht wordt besteed aan het ontcrachten van de waarde van het democratisch stelsel en de sociaaldemocratie. De actualisten waren duidelijker over waar zij tegen waren dan over waar zij voor stonden. Dit komt overeen met het anti-karakter van fascisme, dat Heywood schetst. In de komende paragraaf wordt de houding van de actualisten tegenover de democratie en het socialisme verder uitgediept. Er wordt gekeken naar de kritiek die zij leverden, maar eveneens naar de alternatieven die zij voorstonden.

Politieke ziekten en sociale kwalen

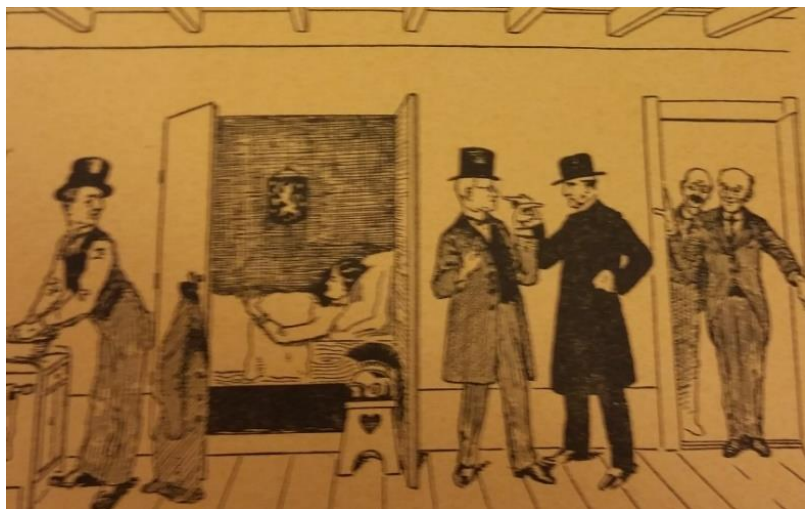
Hoewel het actualisme dus een vrij eenzijdig anti-karakter kende, waren de opvattingen van het Verbond niet ongefundeerd. Aan de hand van argumentatie – de ene overtuigender dan de andere – trachtten leden aan het Nederlandse volk duidelijk te maken waarop zij hun opvattingen baseerden. Het drukwerk *Weg met de democratie! Weg met de leugen!* uit 1926 is volledig gewijd aan de argumentatie waarom Nederland niet langer een democratisch

⁵² *De Amsterdammer*, 12 juni 1924.

⁵³ H.A. Sinclair, *Beginselverklaring V.v.A.*, 1926, BHIC, inv. nr. 2.1, 13.

stelsel zou moeten hebben. De auteur, bestuurslid R.W. Dahmen von Buchholz, redeneert dat democratie een onduidelijk begrip is, omdat het letterlijk ‘volksheerschappij’ betekent, maar slechts een deel van het volk de macht heeft. Een democratie bestaat dus niet, want een regering van allen is onmogelijk. Het antwoord hierop, de volksvertegenwoordiging, heeft ervoor gezorgd dat de macht bij een select groepje ‘beroeps-politici’ is komen te liggen en Nederland een oligarchie kent. ‘Alles comédie, alles partijbelang. Het belang van het Land, het Volk, wie vraagt daarom? Eigen belang, niets anders, en... daarvoor moet het Nederlandsche Volk worden bedrogen en opgeofferd?’⁵⁴, vraagt hij zich retorisch af. Het valt daarbij op dat hij democratie in essentie niet afwijst. De vorm die het heeft aangenomen, mede doordat de invoering van algemeen kiesrecht heeft geleid tot massapolitiek, wordt echter wel resoluut afgewezen door de actualisten.

Sinclair onderstreept deze visie. Hij gebruikt de metafoor van een patiënt en een arts, om de toestand van de Nederlandse democratie aan te duiden: ‘(...) De polsslag van het politiek beleid moet tot het normale herleid worden en aan een bekwamen staatskundigen arts worden aangedragen, de oorzaken dezer politieke

Afbeelding 2: ‘De consulteerende geneeșheren’. De zieke stelt Nederland voor (zie rijkswapen aan de muur), terwijl de dokters overleggen over genezing

ziekten en sociale kwalen op te sporen, teneinde deze desnoods langs operatieven weg te verwijderen’.⁵⁵ De omslagfoto van het boekje van Dahmen von Buchholz verbeeldt deze opvatting treffend (zie afbeelding 2).

Het parlement diende in de ogen van actualisten niet geheel te verdwijnen, maar zijn functie moest worden aangepast. Voortaan zou het parlement slechts een adviserende rol moeten vervullen, terwijl de wetgevende macht kwam te liggen bij enkele competente personen die werden benoemd door het parlement en de koningin. Het hoogste regeringsgezag zou in die situatie door de koningin worden uitgevoerd, terwijl een eerste minister verantwoordelijk was.⁵⁶ Een waardering voor het Huis van Oranje blijkt meermaals uit de propaganda. De monarch wordt in staat geacht om in dienst van het welzijn van allen te werken aan de opbouw van de Nederlandse maatschappij. De behoefte aan een zo sterk

⁵⁴ R.W. Dahmen von Buchholz, *Weg met de democratie! Weg met de leugen!*, 6 februari 1926, GADH, inv. nr. 1.6, 5-15, 19.

⁵⁵ H.A. Sinclair, *Beginselverklaring V.v.A*, 1926, BHIC, inv. nr. 2.1, 7.

⁵⁶ Pamflet, genaamd *Verbond van Actualisten*, ongedateerd, BHIC, inv. nr. 6.3.

mogelijk regeringsgezag in de vorm van een leider is dus duidelijk aanwezig. Het elitisme dat hieruit spreekt wordt beschouwd als het onvermijdelijke gevolg van een natuurlijke ontwikkeling. Gelijke voor allen – waar in een democratie naar wordt gestreefd – is volgens actualisten een utopie, waardoor er behoefte ontstaat aan een krachtig leider. Zo wordt in een pamflet uit 1925 gesteld dat het koningshuis de hoogste belichaming van gezag moet zijn op grond van historische wording.⁵⁷

Een ander kenmerk van het actualisme is een negatieve houding tegenover socialisme in het algemeen en de sociaaldemocratie in het bijzonder. In haar propaganda noemt de partij een aantal redenen op basis waarvan zij het socialisme afwijst. De belangrijkste reden die aangehaald wordt voor antisocialisme is het idee van een klassenstrijd dat binnen de ideologie wordt gepredikt. Socialisten denken in verschillende sociale groepen binnen een land en zorgen daarmee voor verdeling onder het volk.⁵⁸ Er wordt zelfs gesproken over een ‘ontwrichtende werking van het socialisme, die ook in de koloniën zichtbaar is’.⁵⁹ Dit staat in schril contrast met het streven naar eenheid en samenwerking, waar de actualisten voor pleitten. Een tweede reden voor afwijzing is de handelswijze die sociaaldemocraten hanteren. De essentie van de kritiek heeft betrekking op ‘volksmisleiding’, een term die enkele malen wordt gehanteerd. Het socialisme heeft in de ogen van actualisten uitgediend, maar de ‘roode volksmisleiders blijven op hun zetel zitten’.⁶⁰ Het wordt eigenbelang verweten en zij zouden misbruik maken van de arbeiders. ‘Socialisten zijn sluw, zij zijn niet in staat om intellectuelen te bereiken, dus richten ze zich op het deel van de maatschappij dat geheel verstoken is van iets’, schreef Sinclair daarover.⁶¹ Opvallend is het sterk neerbuigende taalgebruik tegenover socialisten dat in de propaganda gebezigd wordt. Zij worden neergezet als luie, zelfzuchtige mensen ‘met een kronkel in hun hersenen’.⁶²

Heywood stelt dat er ondanks ideologische verschillen affiniteit bestaat van fascisme met socialisme. Deze stelling gaat slechts in beperkte mate op voor het Verbond van Actualisten. Het collectivisme was bij het actualisme duidelijk aanwezig, maar er was tevens een afkeer zichtbaar van staatsregulering zoals het socialisme dat voorstond. Alle staatsbedrijven moesten in handen van particuliere ondernemingen worden gesteld.⁶³ De actualisten keerden zich absoluut niet af van de arbeidersklasse. Integendeel, in 1924 richtten zij zelfs een eigen arbeidersvereniging op, die de Nationale Arbeiders Organisatie ging heten. Deze organisatie was een reactie op de macht van de vakbonden en richtte zich op alle

⁵⁷ Pamflet, genaamd *Wat het actualisme wil*, 15 mei 1925, GADH, inv. nr. 5.4.

⁵⁸ Pamflet, geen titel, ongedateerd, BHIC, inv. nr. 6.1, 3.

⁵⁹ Pamflet, genaamd *Proclamatie aan het Nederlandsche volk*, ongedateerd, GADH, inv. nr. 5.3.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ H.A. Sinclair, *Beginselverklaring V.v.A.*, 1926, BHIC, inv. nr. 2.1, 10.

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem, 8.

arbeiders en ondernemers. Niet klasse, beroep of godsdienst, maar de Nederlandse nationaliteit bepaalde het lidmaatschap.⁶⁴

Verandering en vorming

De tijd is aangebroken, dat de geschiedenis van het Nederlandsche Volk *met krachtige hand gevormd* worde. [cursiveringen LM] ⁶⁵

Uit de propaganda van het Verbond van Actualisten spreekt een overduidelijke onvrede met de huidige situatie. In krachtige bewoordingen wordt aan het Nederlandse volk duidelijk gemaakt dat de tijd voor verandering is aangebroken, waarbij het aspect van strijd terug te zien is. Er zijn echter verschillen te constateren in de termen die worden gehanteerd om deze behoefte tot verandering aan te duiden. Deze verschillen hangen samen met de ambivalente houding van het actualisme ten opzichte van het revolutionaire en gewelddadige aspect van het Italiaanse fascisme. Er kunnen twee zienswijzen worden onderscheiden binnen het Verbond van Actualisten, die naast elkaar bestonden: verandering langs wettige weg en verandering door middel van revolutie.⁶⁶

Een groep bestaande uit meer gematigde leden liet geen kans onbenut om het actualisme te distantiëren van revolutie en geweld. Voorzitter De Jong verklaarde geen geweld te willen gebruiken, omdat dit niet zou passen bij het Nederlandse volkskarakter.⁶⁷ Snijders zei daarover: 'Ik ben actualist. Ik draag geen bom bij me. Ik ben niet voor geweld. (...) Ik zal, wanneer de actualisten met geweld de thans bestaande regering willen omverwerpen, daar tegen vechten. Het doel van de actualisten is geen geweld gebruiken, wat duidelijk in de statuten voorkomt. Ons doel moet bereikt worden door gebruikmaking van wettige middelen'.⁶⁸ Het aftreden van diezelfde Snijders wordt in een verslag van de Centrale Inlichtingendienst een kantelpunt genoemd. De toon werd harder en meer actualisten wilden de Italiaanse methoden navolgen.⁶⁹ Het volk werd opgeroepen tot actie. 'Wij zitten midden in een revolutie', schreef Dahmen von Buchholz. 'Het wordt een strijd op alle fronten, tegen onmeedogende vijanden; een strijd in het belang van het volk'.⁷⁰ Het gebruik van geweld werd door deze groep actualisten gerechtvaardigd. Om socialisten te controleren, richtten de

⁶⁴ Pamflet, genaamd *Arbeiders!*, ongedateerd, BHIC, inv. nr. 7.1.

⁶⁵ H.A. Sinclair, *Beginselverklaring V.v.A*, 1926, BHIC, inv. nr. 2.1, 7.

⁶⁶ Dit onderscheid is vergelijkbaar met het onderscheid binnen het socialisme: sociaaldemocraten (wettige weg) en marxisten (revolutie).

⁶⁷ Verslag over Verbond van Actualisme, 25 januari 1924, CID, inv. nr. 2.

⁶⁸ Verslag over Verbond van Actualisme, 31 maart 1924, CID, inv. nr. 1.

⁶⁹ Verslag, genaamd *Actie Actualisten*, 16 april 1925, CID, inv. nr. 3.

⁷⁰ R.W. Dahmen von Buchholz, *Weg met de democratie! Weg met de leugen!*, 6 februari 1926, GADH, inv. nr. 1.6, 5-15, 31.

actualisten in 1927 zelfs een eigen inlichtingendienst op.⁷¹ Dit kan worden beschouwd als een totalitair aspect, dat Gentile noemt.

Opvoeding, onderwijs en leger vormden de sleutel tot het creëren van de ‘staalharde mannen’ die nodig waren voor een dergelijke revolutie. De hoofdtaak daarbij bestond uit zedelijke verheffing en versterking van de wil.⁷² Een afwijzing van het materialisme wordt daarbij benadrukt, het gaat om ‘de geest van de leden van het volk’. In een proces van jaren wilden de actualisten het volk opvoeden en een ieder moest zich scharen achter de leiders om het grote doel te bereiken.⁷³ Hieruit spreekt een element van sacralisering van politiek. Symbolen spelen bij het actualisme een beperkte rol. Het insigne (zie afbeelding 1) representeert echter wel een diepere betekenis. De drie pijlen staan voor de geloofsovertuigingen die binnen het Verbond werden geaccepteerd: katholiek, christelijk (protestants) en neutraal.⁷⁴ De partij pleitte voor godsdienstvrijheid, maar dan wel op basis van christelijke grondslag. In de propaganda wordt de hoop op het slagen van het actualisme uitgesproken, omdat actualisten zouden zijn bezield met Godsvertrouwen. In de leus van het Verbond komen de kenmerken die de partij uitdraagt – anti-democratie, anti-klassestrijd, een christelijk karakter en een drang naar verandering – op een treffende manier samen: ‘Met God voor ons geliefd vaderland en Oranje!’.

⁷¹ Interne correspondentie, 22 mei 1927, BHIC, inv. nr. 5.2.

⁷² Pamflet, genaamd *Verbond van Actualisten*, ongedateerd, BHIC, inv. nr. 6.3.

⁷³ R.W. Dahmen von Buchholz, *Weg met de democratie! Weg met de leugen!*, 6 februari 1926, GADH, inv. nr. 1.6, 5-15, 30.

⁷⁴ Opvallend is dat de symboliek van drie pijlen ook bij het socialisme – de stroming waartegen het actualisme zich zo sterk verzette – werd gebruikt.

Conclusie

Partijen en bewegingen als het Verbond van Actualisten hebben tot op heden slechts beperkte aandacht gekregen in de geschiedschrijving. Historicus Koen Vossen stelt dat dit te wijten is aan een finalistisch perspectief, waarbij met de kennis van nu wordt terug gekeken naar het verleden en dergelijke kleine partijen als onbelangrijk worden beschouwd.⁷⁵ Aan de hand van deze partijen – die hun bestaan doorgaans baseerden op levende gevoelens van onvrede – kan echter een tijdsbeeld worden geschetst van de periode waarin ze ontstonden, in dit geval het Interbellum. Waar Van der Pauw het ontstaan van het actualisme wist te plaatsen in de historische context, is in dit bachelorwerkstuk het ideologische aspect onderzocht. Het Verbond van Actualisten is de geschiedboeken ingegaan als de eerste fascistische partij van Nederland. Fascisme wordt in deze zienswijze beschouwd als een universeel fenomeen, dat in verschillende landen een eigen invulling heeft gekregen. Door te kijken naar wat het actualisme inhield en wat het uitdroeg, zijn kenmerken van de ideologie uitgelicht. Een vergelijking met literatuur over fascistische minima en kenmerken geeft inzicht in de mate waarin deze terug te zien zijn bij het Verbond van Actualisten.

Een definiëring van het actualisme kon worden gevormd op basis van het geanalyseerde bronnenmateriaal, waarbij de propaganda van de partij de voornaamste bron van informatie vormde. Het landsbelang en een positionering tegenover het materialistische kapitalisme en het socialisme dat klassenstrijd predikt, bleken de belangrijkste thema's. Deze bevinding sluit aan bij de kenmerken anti-rationalisme (Heywood), het absolute primaatschap van de natie (Gentile), radicaal nationalisme en een 'Derde Weg' (Eatwell). Ook wordt terugverwezen naar een glorieuze tijd uit het verleden, waarin de mythe van de nationale wedergeboorte van Griffin schuilt. Uit het belang dat wordt gehecht aan het Nederlanderschap spreekt een holistisch element.

Actualisten gaven vooral betekenis aan hun beweging door zich af te zetten tegen bestaande zaken. Dit duidelijke anti-karakter uitte zich met name tegen het socialisme en democratie, waarbij demoniseren van tegenstanders niet werd geschuwd. Dit is in tegenspraak met de overeenkomsten met socialisme die Heywood schetst. Daarnaast wordt er wel sterk belang gehecht aan leiderschap in de vorm van het Huis van Oranje. Hiermee verschilt het actualisme van het Italiaanse fascisme, waar een krachtige leider de macht had binnen een monarchie. Over de wijze waarop de veranderingen tot stand moesten komen, liepen de opvattingen uiteen binnen het Verbond. Het kenmerk van een strijd die gevoerd diende te worden, is duidelijk terug te zien in de propaganda van de partij. Waar Griffin echter een revolutionair aspect noemt als fascistisch minimum, ligt dit voor het Verbond van Actualisten gecompliceerder. Geweld werd – zeker in de beginjaren – grotendeels geschuwd. Van totalitaire kenmerken die Gentile noemt kan dan ook nauwelijks worden gesproken, al

⁷⁵ Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark*, 14-15.

was de oprichting van een geheime inlichtingendienst wel gericht op controle. Actualisten hechtten een hoge waardering aan vorming door onderwijs, opvoeding en leger om sterke mannen te creëren. Van een sacralisering van politiek (Gentile) kan echter niet worden gesproken, vanwege een gebrek aan symboliek en mythes.

Deze casestudy naar het Verbond van Actualisten biedt een inzicht in de ideologische overeenkomsten en verschillen met fascistische kenmerken die zijn te constateren. Eens te meer is duidelijk geworden dat fascisme als ideologie een diffuus begrip is, dat afhankelijk van land en periode verschillend is ingevuld. Voor de Nederlandse variant, het actualisme, geldt dat belangrijke kenmerken van fascisme terug te zien zijn in haar ideologie. Tegelijkertijd is vastgesteld dat andere kenmerken niet voorkwamen of een verschillende invulling hebben gekregen binnen het actualisme. De beweging spiegelde zich weliswaar aan het Italiaanse fascisme, maar gaf er een eigen invulling aan, gebaseerd op de Nederlandse omstandigheden en eigen inzichten. De fascistische benaming die aan het Verbond van Actualisten is gegeven, dient derhalve genuanceerd te worden. Actualisme en fascisme zijn niet gelijk aan elkaar, maar kennen een gemeenschappelijke grondslag. De titel van dit bachelorwerkstuk geeft de positie van het Verbond van Actualisten binnen de Nederlandse politiek aan. De beweging speelde slechts een marginale rol van betekenis, maar was daardoor juist in staat om zich de fascistische ideologie eigen te maken. Uit de ideologie van het actualisme spreekt een onbehagen dat onder brede lagen van de bevolking werd gevoeld. Wim Zaal schreef over een gedeelde behoefte aan een herstelkuur onder kleine fascistische groeperingen, die op verschillende manieren tot uiting kwam.⁷⁶ Deze provocatie van de bestaande orde is misschien wel het belangrijkste overkoepelende thema om de relatie tussen fascisme en actualisme aan te duiden.

⁷⁶ Zaal, *De Nederlandse fascistten*, 7-9.

Literatuur- en bronnenlijst

Literatuur

- Allardyce, G., 'What Fascism Is Not: Thoughts on the Deflation of a Concept', *The American Historical Review* 84 (1979).
- Eatwell, R., 'Towards a New Model of Generic Fascism', *Journal of Theoretical Politics* 4 (1992) 161-194.
- Eatwell, R., 'On Defining the "Fascist Minimum": The Centrality of Ideology', *Journal of Political Ideologies* 1 (1996).
- Gentile, E., 'Fascism as Political Religion', *Journal of Contemporary History* 25 (1990) 229-251.
- Gentile, E., 'Fascism, totalitarianism and political religion: definitions and critical reflections on criticism of an interpretation', *Totalitarian Movements and Political Religions* 5 (2004) 326-375.
- Griffin, R., *The Nature of Fascism* (London, 1991).
- Griffin, R., *International Fascism: Theories, Causes and the New Consensus* (London, 1998).
- Griffin, R., 'The Palingenetic Core of Generic Fascist Ideology', in: Alessandro Campi (ed.), *Che cos'è il fascismo? Interpretazioni e prospettive di ricerche* (Rome, 2003) 97-122.
- Heywood, A., *Political Ideologies. An Introduction* (Hampshire, 2012).
- Huijsen, J., *Nederland en het verhaal van Oranje* (2012).
- Iordachi, C. (ed.), *Comparative fascist studies: new perspectives*. (New York, 2010).
- Jonge, A. de, *Crisis en critiek der democratie. Anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de Wereldoorlogen* (Utrecht 1982).
- Joosten, L.M.H., *Katholieken en fascisme in Nederland 1920-1940* (Hilversum, 1964).
- Lucardie, P., *Nederland stromenland* (Assen, 2002).
- Mosse, G.L., 'Introduction: The Genesis of Fascism', *Journal of Contemporary History* 1 (1966) 14-26.
- Nolte, E., *Der Faschismus in seiner Epoche: die Action française, der italienische Faschismus, der Nationalsozialismus* (München, 1963).
- Pauw, J.L. van der, *De actualisten. De kinderjaren van het georganiseerde fascisme in Nederland 1923-1924* (Amsterdam, 1987).
- Payne, S., *Fascism: Comparison and Definition* (Wisconsin, 1980).
- Vossen, K., *Vrij vissen in het Vondelpark* (Amsterdam, 2003).
- Zaal, W., *De Nederlandse fascistten* (Amsterdam, 1973).

Bronnen

Brabants Historisch Informatie Centrum: 328 Hugo Sinclair de Rochemont, 1901-1942

- Inv. nr. 2 Brochure over doel en functie Verbond van Actualisten door Hugo Sinclair de Rochemont (1926)
 - o 2.1: H.A. Sinclair, *Beginselverklaring V.v.A* (1926) 1-23
- Inv. nr. 3 Staat van namen, leiders, secretarissen Verbond van Actualisten (ongedateerd)
- Inv. nr. 4 Circulaire van Centrale Raad Verbond van Actualisten aan leden en geestverwanten (5 februari 1927)
- Inv. nr. 5 Lidmaatschapskaarten, toegangsbewijzen voor vergaderingen Verbond van Actualisten (1926/27)
 - o 5.1: Oproep bespreekavond (1926)
 - o 5.2: Brief (22 mei 1927)
- Inv. nr. 6 Propagandamateriaal Verbond van Actualisten (ongedateerd)
 - o 6.1: Geen titel (ongedateerd) 1-3
 - o 6.2: *Nederlanders!* (april 1924) 1-4
 - o 6.3: *Verbond van Actualisten* (ongedateerd)
 - o 6.4: *Verbond van Actualisten* (ongedateerd)
 - o 6.5: *Goor!* (ongedateerd)
- Inv. nr. 7 Pamfletten, kranten en krantenartikelen Verbond van Actualisten (1925-1927)
 - o 7.1: *Arbeiders!* (ongedateerd)
 - o 7.2: Modelnummer De Bezem (1925)
- Inv. nr. 8 Artikel: "Het vaderland contra de Vaderlander", verweerschrift Verbond van Actualisten tegen hoofdredactioneel commentaar van A. Roodhuizen in Het Vaderland, concept (ongedateerd)
- Inv. nr. 9 Potloodtekening over geknechte Vlaamse cultuur en Verbond van Actualisten, door Mennig (ongedateerd)
- Inv. nr. 10 Correspondentie van W. Roos, secretaris afdeling Rotterdam, met Vürtheim, secretaris Centrale Raad Verbond van Actualisten (1926-1927)
 - o 10.1: Correspondentie (27 november 1926)
 - o 10.2: Correspondentie (april 1927)
 - o 10.3: Correspondentie (mei 1927)

Gemeentearchief Den Haag: 0168-01 Centrale raad van het verbond van actualisten

- Inv. nr. 1 Notulen van het dagelijks bestuur; met bijlagen (dec. 1924-apr.1928)
 - o 1.1: Notulen dagelijks bestuur (2 december 1924)
 - o 1.2: Notulen dagelijks bestuur (13 januari 1925)
 - o 1.3: Notulen dagelijks bestuur (5 februari 1925)
 - o 1.4: Notulen dagelijks bestuur (6 juli 1926)
 - o 1.5: W.H. Sniijders, *Het actualisme: wat het is en wat het wil* (1925) 1-31
 - o 1.6: R.W. Dahmen von Buchholz, *Weg met de democratie! Weg met de leugen!* (6 februari 1926) 1-32

- Inv. nr. 5 Notulen van de Centrale raad; met bijlagen (feb. 1924-apr.1928)
 - o 5.1: Notulen Centrale Raad (6 september 1924)
 - o 5.2: Notulen Centrale Raad (23 maart 1925)
 - o 5.3: *Proclamatie aan het Nederlandsche volk* (ongedateerd)
 - o 5.4: *Wat het actualisme wil* (15 mei 1925)

Centrale Inlichtingendienst

- Inv. nr. 1 Verslag over Verbond van Actualisme (31 maart 1924)
- Inv. nr. 2 Verslag over Verbond van Actualisme (25 januari 1924)
- Inv. nr. 3 Verslag, genaamd *Actie actualisten* (16 april 1925)

Kranten

- *De Amsterdammer* (12 juni 1924)
- *De Vaderlander* (7 november 1924)
- *De Vaderlander* (20 maart 1925)